

ВОЛИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ГРЕЧАНЮК ОКСАНА ОЛЕКСІЇВНА

УДК 796.03 (091)

**ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я
В АНТИЧНИЙ ПЕРІОД
(VI ст. до н.е. - IV ст. н.е.)**

24.00.02 - Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з фізичного виховання і спорту

Л у ц ь к - 2000

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Львівському державному інституті фізичної культури,
Державний Комітет молодіжної політики, спорту та туризму України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Вацеба Оксана Михайлівна,
Львівський державний інститут фізичної культури, проректор
з наукової роботи та зовнішніх зв'язків

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Попеску Іван Костянтинович,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
професор-консультант
кандидат педагогічних наук, доцент
Винничук Олег Теофілович,
Тернопільський державний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
доцент кафедри педагогіки

Провідна установа: Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, кафедра педагогіки,
Міністерство освіти і науки України, м. Вінниця

Захист відбудеться 5 травня 2000 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.32.051.02 Волинського державного університету імені Лесі Українки (43000, м. Луцьк, вул. В. Винниченка, 30).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Волинського державного університету імені Лесі Українки (43000, м. Луцьк, вул. В. Винниченка, 30).

Автореферат розіслано 3 квітня 2000 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Цьось А.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. Вивчення та всебічний аналіз культурної спадщини є важливим завданням української науки. Серед багатьох складових вітчизняної культури – театр, музика, література, малярство тощо, ділянка фізичної культури залишається найменш дослідженою. Історія спорту налічує багато століть, впродовж яких урізноманітнювалися й вдосконалювалися його форми, методи та засоби, а також змінювалися роль та значення цього виду людської діяльності у суспільстві. До останнього часу, внаслідок багатьох об'єктивних та суб'єктивних причин, не існує достатньо цілісної картини зародження, розвитку та функціонування української фізичної культури та спорту, що потребує додаткових досліджень у цьому напрямку. Найменш вивченими є найдавніші часи.

Перші історичні відомості про розвиток фізичного виховання та атлетичних змагань прослідковуються на землях сучасної Південної України в античний період.

Велика грецька колонізація прибережних смуг довколишніх морів, яка розпочалася у VIII ст. до н.е., сприяла поширенню давньогрецьких традицій (у тому числі спортивних) далеко за межі Еллади. Впродовж VIII-VI ст. до н.е. еллінські міста засновано на Апеннінському півострові, у Сіцилії, Африці, на берегах Середземного, Мармурового та Чорного морів. У Північному Причорномор'ї еллінські поліси виникають починаючи з VII ст. до н.е. Найбільшими серед північнопричорноморських полісів були: Ольвія (поблизу сучасного Миколаєва); Херсонес (в межах сучасного Севастополя); Тіра (в межах сучасного Білгород-Дністровська); міста Боспорського царства: Пантікапей (в межах сучасної Керчі), Горгіппія (в межах сучасної Анапи), Фанагорія (біля сучасного хутора Сенного на Таманському півострові), Танаїс (біля сучасної станиці Недвигівської Ростовської області) та ін. Античне Північне Причорномор'я впродовж свого існування залишалося частиною давньогрецького світу. Однак, довколишнє оточення та умови, в яких розвивалася античні північнопричорноморські міста сприяли формуванню своєрідної притаманної лише полісам даної місцевості культури. Невід'ємною й досить виразною частиною суспільно-культурного життя Північного Причорномор'я в античний період було гімнастичне виховання та атлетика.

Питання розвитку фізичної культури в античному Північному Причорномор'ї залишаються недостатньо висвітленими дослідниками історії античних північнопричорноморських міст і тільки побіжно згадуються у працях теоретиків фізичного виховання. Окремими авторами (Латишев В.В., 1909, 1916; Семенов-Зусер С.О., 1940; Кубланов М.М., 1957, 1962; Колеснікова Л.Г., 1964; Соломонік Е.І., 1964, 1973; Русяєва А.С., 1990; Кадєєв В.І., 1996; Ручинська О.А., 1996 та ін.) розроблено тільки певні аспекти цієї тематики.

Більшість авторів, які вивчали питання розвитку культури у Північному Причорномор'ї, розглядали, в основному, особливості проведення змагань. Значно менше праць стосуються питань фізичного виховання. Недостатньо дослідженими залишилися взаємозв'язки північнопонтійських міст із давньогрецьким світом у галузі спорту. Окрім того, більшість робіт було опубліковано давно і потребують переосмислення зважаючи на нові археологічні знахідки та сучасні методологічні підходи в історичній науці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проводилось у відповідно до теми 1.1.3. Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту (1998-2000 роки) Державного комітету України з фізичної культури і спорту “Історико-методологічні аспекти розвитку вітчизняної фізичної культури”.

Мета роботи полягає у виявленні генези, особливостей і тенденцій розвитку вітчизняної фізичної культури на території Північного Причорномор'я в античний період.

Задачі дослідження:

- дослідити специфіку системи фізичного виховання в античних північнопричорноморських містах;
- виявити особливості організації та проведення атлетичних ігор на території Північного Причорномор'я в античний період;
- встановити та проаналізувати зв'язки полісів Північного Причорномор'я із давньогрецьким світом в галузі фізичної культури;
- визначити роль та значення фізичної культури в суспільному, громадсько-політичному та культурному житті античного Північного Причорномор'я в контексті європейського та вітчизняного розвитку олімпійської ідеї.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з VI ст. до н.е. до IV ст. н.е., тобто час існування античних форм життя у північнопричорноморських містах.

Географічні рамки роботи включають регіон північного берега Чорного моря: Нижнє Побужжя, Нижнє Подністров'я, Південно-Західний Крим, Східний Крим і Керченський півострів, Таманський півострів. Основну увагу дослідження було зосереджено на території півдня сучасної України.

Наукова новизна:

- вперше досліджено особливості розвитку фізичної культури та спорту в античному Північному Причорномор'ї в контексті європейської та української культури.
- встановлено та проаналізовано зв'язки полісів Північного Причорномор'я із давньогрецьким світом в галузі фізичної культури.

- доповнено дані про специфіку системи фізичного виховання в античних північнопричорноморських містах півдня сучасної України.

- одержали подальший розвиток дослідження щодо організації та проведення атлетичних ігор на території Північного Причорномор'я в античний період.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в роботі одержано результати, які розширюють систему знань про особливості історичного розвитку вітчизняної фізичної культури. Узагальнено історичні, археологічні, літературні дані щодо особливостей формування фізичної культури в античних містах Північного Причорномор'я.

Матеріали і висновки, які містяться в дисертації можуть бути використані при подальшому науковому аналізі розвитку європейської та вітчизняної античної фізичної культури, при підготовці наукової праці з історії української фізичної культури, а також при написанні монографій, наукових статей, навчальних посібників і підручників з курсу історії фізичної культури для студентів спеціалізованих вищих навчальних закладів України.

Розроблена тематика розвитку фізичного виховання та спорту в Північному Причорномор'ї увійшла до навчальної програми з “Історії фізичної культури” для вищих закладів освіти, за якою здійснюється викладання даної дисципліни на факультетах фізичного виховання педагогічних вузів та впроваджена у навчальний процес для студентів Львівського державного інституту фізичної культури та учнів Львівського вищого училища фізичної культури.

Результати дослідження сприятимуть формуванню історичної свідомості та патріотизму в реальному процесі виховання молоді.

Особистий внесок автора полягає у накопиченні фактологічного матеріалу; аналізі та інтерпретації результатів дослідження; аналізі звітів роботи археологічних експедицій у Північному Причорномор'ї; обробці археологічних знахідок під час Ольвійської археологічної експедиції НАН України.

Публікації основних результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи відображено у семи статтях наукових фахових видань України, навчальній програмі з “Історії фізичної культури” для вищих закладів освіти, у матеріалах дев'яти наукових конференцій Всеукраїнського та двох наукових конференціях міжнародного рівнів. З них 19 - самостійні.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з тлумачного словника, вступу, п'яти глав, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Матеріали дисертації викладено на 165 сторінках друкованого тексту. Роботу ілюстровано 12 таблицями та 12 рисунками. У праці використано 225 літературних джерел, з яких 45 - іноземних.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету та задачі дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок автора, описано сферу апробації результатів дослідження.

Перший розділ **“Джерелознавчий та історіографічний аналіз проблеми дослідження фізичної культури античного Північного Причорномор'я”** включає теоретичний аналіз джерел і літератури, використаних для дослідження розвитку фізичної культури у північнопричорноморських містах, а також вивчення стану наукової розробки даного питання.

Однією із важливих умов об'єктивного висвітлення особливостей розвитку фізичної культури Північного Причорномор'я в античний період є всебічний джерелознавчий аналіз.

Дослідження базується на вивченні історичних джерел і аналізі сучасної вітчизняної та доступної зарубіжної літератури. Джерельна база включає: писемні свідоцтва стародавніх авторів, дані епіграфіки, археологічні пам'ятки та нумізматичні матеріали.

Опосередковану інформацію щодо різних аспектів розвитку фізичної культури у Північному Причорномор'ї дають писемні свідоцтва античних авторів. Це твори Геродота, Евріпіда, Страбона, Плінія, Помпонія Мели, Діона Хрисостома та ін.

Найціннішими для вивчення питань фізичної культури у Північному Причорномор'ї, як і історії північнопричорноморських міст в цілому, є епіграфічні джерела, зокрема, лапідарні написи та графіті.

Особливу значення для нашого дослідження мають пам'ятки матеріальної культури, знайдені під час археологічних розкопок. Це залишки спортивних споруд (гімнасіїв), гімнастичний інвентар (стригілі, посудини для оливкової олії), твори мистецтва з агоністичними сюжетами (настінні розписи, рельєфи, теракоти, глиняні посудини), спортивні нагороди та призи.

Наукові дослідження щодо розвитку фізичної культури північнопричорноморських міст ведуться з середини XIX століття. До цієї тематики звертається велика кількість українських та зарубіжних вчених. Впродовж XIX - середини XX ст. ця тематика не викликала помітного наукового зацікавлення. Інтерес до північнопричорноморської агоністики значно зріс у 60-70-і роки XX ст. Пік найбільшого зацікавлення питаннями розвитку фізичної культури у Північному Причорномор'ї припадає на 90-і роки, в період активного розвитку української державності.

Одним із перших торкнувся питань розвитку фізичної культури в Північному Причорномор'ї, інтерпретуючи лапідарні написи, вважається видатний епіграфіст В.В. Латишев

(1909, 1916). Єдиною сучасною спробою узагальнити відомості з питань розвитку фізичної культури в античному Північному Причорномор'ї окремою працею є книга професора С.О.Семенова-Зусера “Физическая культура и зрелища в древне-греческих колониях северного Причерноморья” (Харків, 1940). Автором частково висвітлено проблеми фізичного виховання, атлетики та агоністичних зв'язків з давньогрецьким світом у північнопричорноморських містах. До питань північнопричорноморської агоністики в подальшому звертається також М.М.Кубланов (1954, 1957, 1962). Він, зокрема, описує види поширених змагань у північнопричорноморських містах та аналізує розповсюдження агонів у окремих центрах Північного Причорномор'я. Детальний аналіз горгіппійського агоністичного каталогу поданий Е.О. Берзіним (1961). Узагальнюючою працею щодо питань тіловиховання у Херсонесі є науково-популярна книга Л.Г.Колеснікової “Спорт в античном Херсонесе” (1964). Е.І.Соломонік, публікуючи та аналізуючи херсонеські написи (1963-1990), приходять висновку про проведення у цьому полісі атлетичних ігор та наявності гімнасіїв і посади гімнасіарха. Певні аспекти розвитку фізичної культури у північнопонтійських містах у сенсі їх взаємозв'язку із культами богів викладено у працях А.С.Русяєвої (1975, 1990). Харківський вчений В.І.Кадеєв у своїх працях (1981, 1996), присвячених розвитку Херсонесу Таврійського перших століть нашої ери приділяє значну увагу питанням фізичної культури. О.А.Ручинська розглядає розвиток фізичної культури, в основному, як частини релігійного та суспільного життя.

Проте, більшість перелічених праць стосуються тільки окремих аспектів досліджуваних питань.

В цілому джерельна база для дослідження розвитку фізичної культури античного Північного Причорномор'я є цілком достатньою та достовірною.

У другому розділі **“Організація та методика досліджень”** розкриваються методи, методика та організація дослідження.

Дисертаційне дослідження проводилося у два етапи:

1 етап (жовтень 1996 року–вересень 1998 року) – збір та аналіз матеріалів стосовно тематики дослідження, написання наукових статей;

2 етап (жовтень 1998 року–вересень 1999 року) – систематизація одержаних матеріалів, написання дисертаційної роботи.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на комплексному підході до вивчення джерельної бази. У ході роботи проаналізовано спеціальну літературу наукових бібліотек міст Києва, Львова, Харкова, Миколаєва та історико-археологічного заповідника “Ольвія”. Опрацьовано фонди Миколаївського окружного краєзнавчого музею, історико-археологічного заповідника “Ольвія”,

Інституту археології Національної академії наук України. Проаналізовано звіти археологічних експедицій (в тому числі за останні роки) у містах Північного Причорномор'я, які зберігаються в архіві Інституту археології НАН України. Використано матеріали особистої участі в Ольвійській археологічній експедиції Інституту археології НАН України в сезонах 1998 і 1999 років.

Фізичну культуру античних колоній Північного Причорномор'я не можна вивчати як щось самостійне й самобутнє та поза зв'язком із давньогрецькою культурою, особливо культурою метрополій. Еллінські колонії Північного Причорномор'я постійно знаходились у європейському процесі історично-культурного розвитку всього античного світу. Тому для розкриття загальних рис північнопонтійської фізичної культури та виявлення специфічно місцевих особливостей у роботі широко використано аналогії із інших еллінських міст.

Явища античної північнопричорноморської фізичної культури розглядалися з точки зору їх історичного, культурного, суспільного політичного, військового та спортивного значення.

Дослідження виконувалося при взаємодії кількох напрямків сучасної науки: античної історії, археології, історії культури, історії фізичної культури.

При написанні дисертації використовувались хронологічний, проблемний та географічний підходи у викладенні матеріалів.

У процесі роботи використано загальнонаукові та історичні методи дослідження: метод аналізу і синтезу; індукції та дедукції; системний підхід; історичний та порівняльно-історичний методи; метод екстраполяції; метод комплексного дослідження історичних джерел.

У третьому розділі **“Особливості фізичного виховання на території Північного Причорномор'я в античний період”** розглядаються питання організації та особливостей фізичного виховання у північнопричорноморських містах.

Фізичне виховання було невід'ємною частиною освіти громадян північнопричорноморських міст. Його задачами у Північному Причорномор'ї, як і повсюдно у Стародавній Греції, були: виховання повноцінного здорового громадянина-воїна полісу, а також підготовка до участі у загальногрецьких і місцевих змаганнях. Особливо важливим було військово-фізичне виховання, оскільки, північнопричорноморські міста не мали постійного війська й у разі загрози збиралось народне ополчення. Тому в північнопричорноморських гімнасіях займалася не тільки молодь, а й доросле населення полісів. Зміст фізичного виховання, очевидно, включав три основні розділи: палестрику (пентатлон, кулачний бій, плавання і т.ін.), орхестрику (вправляння в акробатиці, обрядових, ритуальних та бойових танцях), ігри (рухливі, з м'ячем і т. ін.). До таких висновків вдається дійти, аналізуючи археологічні та епіграфічні

джерела, які були знайдені у північнопричорноморських містах. А саме: агоністичні каталоги та інші написи пов'язані з тематикою спорту, руїни споруд спортивного призначення, багаточисельні знахідки палестричного інвентарю та його зображень, твори мистецтва. До програми фізкультурного навчання входили, в основному, вправи, в яких атлети змагалися на атлетичних іграх. Фізичне виховання відіграло у житті громадян північнопричорноморських міст важливу роль. Вони вважали, що навіть у потойбічному світі померлим буде потрібний палестричний інвентар, про що свідчать знахідки у некрополях Північного Причорномор'я.

Фізичне виховання молоді у північнопричорноморських містах здійснювалося в спеціальних закладах – гімнасіях. Такі школи існували в Ольвії, Херсонесі, Пантікапеї, Фанагорії, Танаїсі, Горгіппії впродовж усього часу існування античних північнопричорноморських міст. Діяльність шкіл фізичного виховання у античному Північному Причорномор'ї підтверджують знахідки руїн гімнасіїв і епіграфічні написи зі згадками про ці заклади. Поряд із фізичною й інтелектуальною підготовкою майбутніх громадян полісу, велике значення приділялося вихованню патріотичних почуттів і поваги до традицій предків, про що свідчать почесні ольвійські декрети. Кращі традиції минулого, у тому числі в сфері виховання молодого покоління зберігалися на Півдні сучасної України ще навіть у перші століття н.е.

Гімнасії присвячувалися певним богам – їх покровителям. У зв'язку із більш суворим північнопричорноморським кліматом у Ольвії використовувалося крите приміщення гімнасію, що зрідка зустрічалося у давньогрецькому світі.

Істотне значення надавалось догляду за гімнасіями: спеціальними написами вшановувалися люди, які будували і реставрували гімнасії. Розташування ольвійського гімнасію в центрі міста свідчить про важливість фізичного виховання в житті ольвіополітів. Значно пізніше, аніж у містах материкової Стародавньої Греції, в кінці IV-III ст. до н.е. у зв'язку із появою атлетів-професіоналів у Північному Причорномор'ї стає можливою участь у агонах нижчих прошарків громадян, які одержували плату за виступи. А отже, тут триваліший період зберігалась первісна ідея фізичного виховання; благородна боротьба на спортивних аренах заради честі, а не заробітку.

Заключним етапом виховання молоді у Північному Причорномор'ї був інститут ефебії. Тут формувались усі громадянські норми поведінки та релігійний світогляд.

За фізичну підготовку молоді у античних північнопричорноморських містах відповідали спеціально обрані особи: гімнасіархи, педотриби та космети. Ці посади були особливо престижними в суспільстві і на них обиралися лише найдостойніші та найдосвідченіші громадяни, як правило, з відомих родин. Епіграфічні джерела свідчать, що діяльність викладачів фізичного виховання не припинялася впродовж майже всього періоду існування полісів у античному Північному Причорномор'ї.

В цілому, зміст тіловиховання у містах античного Північного Причорномор'я був аналогічний тогочасній практиці всього давньогрецького світу.

Четвертий розділ **“Організація та проведення атлетичних ігор на території Північного Причорномор'я в античний період”**. Жителі північнопричорноморських полісів дотримувалися віри та традицій своїх предків більш ревно, ніж мешканці метрополій. Постійне перебування у ворожому оточенні потребувало особливої згуртованості усіх членів громади. Цій меті сповна служили агони. Будучи водночас священним дійством, видовищем і способом проявити свою фізичну вправність, змагання завжди приваблювали до себе велику кількість глядачів. Усі події та свята в античному Північному Причорномор'ї супроводжувалися атлетичними іграми.

Про існування атлетичних ігор на землях сучасної Південної України свідчать знахідки агоністичних каталогів та написів, пов'язаних із проведенням агонів; спортивних знарядь, нагород та призив; творів мистецтва із зображеннями сцен зі спортивного життя.

Впродовж тисячоліття в античному Північному Причорномор'ї проводилися атлетичні ігри на честь олімпійських богів і героїв: Ахілла (Ахіллеї) у Ольвії; Аполлона (Аполлонії) у Ольвії та містах Боспорського царства; Гермеса (Гермеї) у Ольвії, Херсонесі, Горгіппії; Геракла (Гераклеї) у Херсонесі; Посейдона у Ольвії та інших змагань. Згадки посад агонифета – організатора та розпорядника агонів у написах Херсонесу, Фанагорії та Тіри доводять систематичність проведення у північнопричорноморських містах атлетичних ігор.

Найвідомішими були ігри на честь Ахілла у Ольвії - Ахіллеї. Ці агони було засновано за порадою найзнаменитішого та найпрестижнішого в Елладі Дельфійського оракула. Ритуально-спортивні календарні святкування на честь Ахілла носили панеллінський (і, особливо, всечорноморський) характер. Ці ігри проводилися на Ахілловому Дромі (сучасна Тендрівська коса біля побережжя Чорного моря, на південний схід від міста Одеси). Для надання їм більшої ваги у давньогрецькому світі було створено легенду, яка відносила зародження Ахіллей ще до часів Ахілла і приписувала йому честь засновника цих ігор. Встановлений період тривалості календарних релігійно-спортивних святкувань на честь Ахілла на Тендрі - V ст. до н.е.—III ст. н.е. відповідав майже усьому часові існування Ольвії. У програмі Ахіллей, за епіграфічними свідченнями, були стрибки у довжину, біг на один стадій, метання диску та спису, боротьба (тобто всі вправи, які входили до переліку випробувань у пентатлоні) та гіппічні агони. Враховуючи те, що у численних написах, де зазначено переможців Ахіллей та види вправ, у яких вони перемогли, немає згадки про пентатлон та окремо перераховуються перемоги кожного атлета в конкретній вправі, стає очевидним, що перелічені вище види вправ були введені до програми ольвійських ігор як самостійні, а не як частина п'ятиборства. Ольвійські Ахіллеї носили державний характер та

мали неабияке суспільне значення - у них брали участь вищі посадові особи Ольвії - архонти і стратеги. Цікаво, що написи, які розповідають про перемоги керівників Ольвії у атлетичних іграх, відносяться до перших століть нашої ери. Це засвідчує збереження в Ольвійській державі традицій фізичної культури архаїчного та класичного періодів з їх ідеалом калокагатії й у римський час, оскільки архонти і стратеги не могли бути професійними атлетами. Тенденція професіоналізації агоністики спостерігається більшості держав давньогрецького світу, а саме у перші століття нашої ери. Участь та перемоги керівників Ольвії у агонах на честь Ахілла ніби віддзеркалюють слова Перікла, який стверджував, що не може довірити навіть другорядну державну посаду людині, яка не підкріплювала свій інтелект відповідною фізичною підготовкою. Календарні релігійно-спортивні святкування на Тендрі на честь Ахілла сприяли культурному розквіту полісів та політичній силі еллінів у Північному Причорномор'ї.

В Ольвії та багатьох містах Боспорського царства проводилися агони на честь бога Аполлона – Аполлонії.

У Північному Причорномор'ї відбувалися також змагання для юних атлетів - учнів гімнасіїв і ефебів. Вони присвячувалися Гераклу і Гермесу - покровителями гімнасіїв, палестр і молодих атлетів. Існування таких агонів зафіксовано в Ольвії, Херсонесі та Горгіппії. Видатною пам'яткою північнопричорноморської епіграфіки є горгіппійський агоністичний каталог III ст. до н.е., що містить перелік атлетів, які одержали перемогу на іграх присвячених Гермесу у чотирьох видах вправ. Збереглися назви лише двох із них – довгий біг і еуксія. Каталог повідомляє 226 імен атлетів-переможців і охоплює період щонайменше в півстоліття. Даний лапідарний напис було складено місцевим істориком. Одночасні згадки у ньому імен батьків і дітей свідчать про спортивну спадкоємність поколінь, яка спостерігається також і за ольвійськими агоністичними написами.

За припущеннями професора А.С. Русаєвої (1990) протягом VI-III ст. до н.е. та у перші століття нашої ери на Гіпполаєвому мисі могли проводитися кінні змагання на честь Посейдона.

У Північному Причорномор'ї існували усі види агонів за загальноприйнятою класифікацією Рейша. Північнопричорноморська агоністика нараховувала близько 20 видів змагань (включаючи мусичні). Серед них: біг на один стадій, подвійний біг, довгий біг, боротьба, кулачний бій, стрибки в довжину, метання дротику та спису, метання диску, стрільба з луку, гіппічні змагання та анкіломахія. Зауважимо, що всі ці види вправ, окрім анкіломахії, були відомі та широко розповсюджені у грецькому світі в античний період. Анкіломахія привертає особливу увагу дослідників, оскільки цей термін зустрічається лише у Північному Причорномор'ї. І тому, на думку М.М.Кубланова, може мати не грецьке, а місцеве походження. Зміст цього змагання

сьогодні не відомий, існують лише припущення на основі аналізу слова “анкіломахія”. Це міг бути різновид боротьби, метання кулі з ремінцем або збройного поєдинку.

Переможці атлетичних ігор у Північному Причорномор'ї удостоювалися від співгромадян різноманітних почесностей. Це свідчить про те, що у північнопричорноморських містах перемозі у спортивних агонах надавалася таке ж значення, як і у материковій Стародавній Греції. У полісах на північному узбережжі Чорного моря атлетів-переможців вшановували вінками та стрічками, нагороджували вазами із відповідними написами, карбували їх імена у камені, а також встановлювали на їхню честь пам'ятники.

У північнопонтійських містах, як і у їх метрополіях, дух агоністики проникав у всі сфери життя. Програма атлетичних ігор у Північному Причорномор'ї поруч із загальновідомими та звичними у давньогрецькому світі видами змагань, складалась також із специфічно місцевих змагань. Особливе піднесення атлетичних ігор у Північному Причорномор'ї відбувається у перших століттях нашої ери. Будучи на периферії давньогрецького світу північнопричорноморські елліни мали більш стійкі культурні традиції, тут довший час зберігався ідеал громадянина класичної доби.

П'ятий розділ “Агоністичні зв'язки міст античного Північного Причорномор'я з давньогрецьким світом”. Північнопричорноморські поліси впродовж усього періоду свого існування підтримували безпосередні контакти з Грецією та іншими її колоніями. В основному, це були взаємини торгівельного характеру. Проте не менш інтенсивними були взаємовідносини й у культурній сфері. Громадяни північнопричорноморських міст брали участь у багатьох загальногрецьких святкуваннях та мали налагоджені контакти із найвідомішими еллінськими святилищами. Одним із проявів культурних зв'язків Північного Причорномор'я із давньогрецьким світом були також взаємовідносини у сфері фізичного виховання і спорту.

Північнопричорноморські атлети змагалися у багатьох загальногрецьких атлетичних іграх. Це підтверджують знахідки на території Північного Причорномор'я нагород за перемоги у загальноеллінських агонах та аналіз епіграфічних джерел місцевого та немісцевого походження.

Особливо тісні взаємовідносини у сфері фізичної культури існували між колоніями та їх метрополіями. Так, у викарбуваному на камені договорі про ісополітію між Ольвією та її метрополією Мілетом (IV ст. до н.е.), який було знайдено при розкопках мілетського храму Аполлона Дельфінія у 1903 році, спеціально зазначено взаємне право участі у змаганнях громадян обох міст. Існував також певний механізм передачі спортивних традицій від метрополії до її колонії.

Цілком ймовірною є участь атлетів із території Півдня сучасної України у Піфійських іграх.

У V-IV ст. до н.е. тісні зв'язки міст античного Північного Причорномор'я із провідним центром Стародавньої Греції - Афінами існували не лише у торгівельній і політичній сферах, а й у галузі фізичної культури. Північнопричорноморські атлети брали участь у афінських атлетичних іграх на честь богині Афін – Панафінеях, і братів Діоскурів – Анакіях. Зауважимо, що виступи та перемоги атлетів із Північного Причорномор'я на цих іграх потребували спеціальної тривалої підготовки, яка, очевидно, здійснювалася у місцевих гімназіях.

Можливою є також участь у північнопричорноморських атлетичних іграх чужоземних атлетів. Свідченням цього може служити договір про ісополітію між Ольвією та її метрополією Мілетом (IV ст. до н.е.), у якому спеціально оговорено взаємне право участі у змаганнях громадян обох цих міст.

Неодноразові перемоги північнопричорноморських громадян у одних із найвідоміших у давньогрецькому світі агонах свідчать про високий рівень розвитку атлетики на північному березі Чорного моря в античний період.

Жителі північнопричорноморських колоній продовжували брати участь у змаганнях в інших містах давньогрецького світу й у перші століття нашої ери.

В античний період на теренах Північного Причорномор'я прослідковуються досить чіткі та сталі взаємини із давньогрецьким світом у сфері фізичної культури.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз джерельної бази та спеціалізованої наукової літератури свідчить про недостатнє висвітлення питань зародження, особливостей формування та традицій розвитку вітчизняної фізичної культури. Перші історичні відомості щодо фізичного виховання та атлетичних змагань прослідковуються на землях сучасної Південної України в античний період.

2. В античний період впродовж V ст. до н.е. - III ст. н.е. на території Північного Причорномор'я і, зокрема, півдня сучасної України розвивалася фізична культура, яка у своїй основі відповідала загальній давньогрецькій традиції. При цьому, специфічне довколишнє оточення, склад населення та регіональні умови розвитку античної культури спричинилися до появи у північнопричорноморських містах своєрідних місцевих особливостей розвитку фізичної культури.

3. На праукраїнських землях Північного Причорномор'я в античний період було сформовано систему фізичного виховання, спрямовану на всебічне виховання особистості, що

відповідало давньогрецьким ідеалам калокагатії. Тілесне загартування молоді північнопричорноморських міст відбувалося у гімнасіях під керівництвом спеціально підготовлених вчителів - гімнасіархів і педотрибів. Завершальною школою фізичного вдосконалення був інститут ефебії, очолюваний косметом. На посади спеціалістів з фізичного виховання обиралися найдосвідченіші громадяни, з багатих родин, які користувалися повагою всієї громади. Зміст фізичного виховання включав три основні розділи: палестрику, орхестрику та ігри. Заняття фізичною культурою були популярними та масовими протягом усього часу існування античних північнопричорноморських міст.

4. В античному Північному Причорномор'ї активно розвивалася агоністика, яка в цілому наслідувала давньогрецьку традицію. Тут проводилися атлетичні ігри на честь богів та героїв аналогічні за своїм духом і звичаями до Олімпійських ігор Еллади. Проведення агонів сприяло також суспільній меті – згуртуванню усіх членів громади, ефективній військовій підготовці та збереженню культурних традицій. Це мало особливе значення, враховуючи перебування у ворожому оточенні.

Програма північнопричорноморських агонів була досить різноманітною і включала загальновідомі у давньогрецькому світі й специфічно місцеві види змагань.

Переможці атлетичних ігор у Північному Причорномор'ї удостоювалися від співгромадян різноманітних почесностей. Для організації та проведення атлетичних ігор існувала спеціальна посада – агонофет.

За проаналізованими епіграфічними джерелами найбільше піднесення у проведенні атлетичних ігор у Північному Причорномор'ї спостерігалось у перших століттях нашої ери. У північнопричорноморських містах більш тривкими були класичні традиції агоністики, які збереглися тут і у римський період. Атлетичні змагання у Північному Причорномор'ї проводилися впродовж майже усього часу існування античних грецьких колоній на північному березі Чорного моря.

5. Активний розвиток фізичного виховання та спорту в Північному Причорномор'ї позначився також на зовнішніх зв'язках. Між північнопричорноморськими колоніями та іншими полісами давньогрецького світу існували тісні контакти у галузі фізичної культури. Особливо ефективними були взаємини між колоніями та їх метрополіями. Атлети з північного берега моря брали участь у найвідоміших агоністичних святкуваннях Стародавньої Греції. Їх перемоги на цих іграх свідчать про високий рівень розвитку північнопонтійської агоністики. Ймовірно є також участь у північнопричорноморських атлетичних змаганнях чужоземних атлетів.

6. Олімпійська ідея, зароджена у Стародавній Греції, поширюється далеко за межі античної Еллади, зокрема, на терени Праукраїни.

Факт існування у Північному Причорномор'ї атлетичних ігор панеллінського характеру з усіма притаманними для давньогрецьких змагань такого рангу особливостями організації та проведення, а також успішна участь північнопричорноморських атлетів у найбільших атлетичних іграх Стародавньої Греції, дозволяє стверджувати про активний розвиток олімпійських ідеалів на праукраїнських землях в античні часи. В цю епоху на території Північного Причорномор'я розвинулися еллінські ідеї виховання засобами фізичної культури та спорту тілесно та духовно досконалої людини, що характерно було європейській традиції.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Історія фізичної культури: Програма навчальної дисципліни для вищих закладів освіти / Укладачі Вацеба О.М., Гречанюк О.О. – Львів: ТзОВ “Престиж Інформ”, 1999. – 45 с.
2. Гречанюк О. Особливості організації та проведення атлетичних ігор на честь Ахілла у Ольвії // Молода спортивна наука України: Збірник наукових статей з галузі фізичної культури і спорту. – Львів: ЛДІФК, 2000. – Випуск 4. – С. 41-44.
3. Гречанюк О. Особливості розвитку фізичної культури в античному Північному Причорномор'ї // Молода спортивна наука України: Збірник наукових статей аспірантів галузі фізичної культури та спорту. – Львів: ЛДІФК, 1999. – Випуск 3. – С. 3-15.
4. Гречанюк О. Традиції фізичного виховання на теренах античного Північного Причорномор'я // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Збірник наукових праць під ред. Єрмакова С.С. – Харків: ХХІІІ, 1998. - № 7. – С. 5-7.
5. Гречанюк О. Тіловиховні та спортивні традиції античної Ольвії // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Збірник наукових праць під ред. Єрмакова С.С. – Харків: ХХІІІ, 1999. - №4. – С. 8-13.
6. Гречанюк О. Розвиток фізичної культури у Боспорських містах в античний період // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: Збірник наукових праць під ред. Єрмакова С.С. – Харків: ХХІІІ, 1999. - №13. – С. 6-11.
7. Гречанюк О. Розвиток фізичної культури в Херсонесі Таврійському в античну добу // Науковий вісник ВДУ: Здоров'я, фізична культура і спорт. – Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1999. - №7. – С. 15-19.
8. Гречанюк О.О. Спортивні традиції античної Ольвії // Слобожанський науково-спортивний вісник: Збірник наукових праць. – Харків: ХаДІФК, 1998. – Вип.1. – С. 182-184.

9. Гречанюк О. Атлетичні ігри античного Північного Причорномор'я // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Збірник наукових праць. – Луцьк, 1999. – С. 32-36.
10. Гречанюк О. Античний олімпійський рух на теренах Північного Причорномор'я // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія 3: Педагогіка і психологія. - № 2. – 1998. – С. 126-131.
11. Гречанюк О. Спортивні зв'язки міст античного Північного Причорномор'я із давньогрецьким світом // Матеріали другої Всеукраїнської наукової конференції аспірантів “Молода спортивна наука України”. – Частина 1. – Львів: ЛДІФК. – 1998. – С. 5-14.
12. Гречанюк О. Джерелознавчі проблеми вивчення вітчизняної історії фізичної культури античного періоду // Матеріали першої Всеукраїнської наукової конференції аспірантів галузі фізична культура і спорт “Молода спортивна наука України”. – Львів: ЛДІФК. – 1997. – С. 10-12.
13. Гречанюк О. Ігри стародавньої Ольвії на честь Ахілла // Фізична культура, спорт та здоров'я: Збірник наук робіт. – Харків: ХаДІФК, 1997. – С.297-298.
14. Вацеба О.М., Гречанюк О.О. Фізична культура в житті населення античного Північного Причорномор'я // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції “Роль фізичної культури в здоровому способі життя”. – Львів: ЛДМУ. – 1997. – С.12.
15. Гречанюк О.О. Спортивні ігрища античного Херсонесу // Тези II Всеукраїнської науково-практичної конференції “Сучасні проблеми розвитку теорії та методики спортивних і рухливих ігор”. – Львів: ЛДІФК. – 1997. – С. 9-10.
16. Гречанюк О. Традиції фізичного виховання на праукраїнських землях античного Північного Причорномор'я // Збірник науково-методичних статей “Молодіжні проблеми в Україні: стан та шляхи вирішення”. – Львів: ЛДІФК, 1997. – С. 43-48.
17. Гречанюк О. Тематика вітчизняної античної фізичної культури у викладання історії фізичної культури // Матеріали науково-практичної конференції присвяченої 40-річчю факультету фізичної культури “Шляхи покращення якості підготовки вчителів фізичної культури”. – Миколаїв: МДПІ. – 1997. – С. 27-28.
18. Гречанюк О. Развитие физической культуры и спорта в античных городах Северного Причерноморья // Тезисы докладов международного конгресса “Человек в мире спорта: новые идеи, технологии, перспективы”. – Том 1. – Москва: Физкультура, образование и наука. – 1998. – С.199-200.
19. Гречанюк О. Спортові таємниці древньої Ольвії // Наш спорт (Our Sport). - Нью Арк (США). – 1998. Ч.XXXIV. – С.33-35.

20. Гречанюк О. Традиції тіловиховання стародавнього Херсонесу // Наш спорт (Our Sport). - Нью-Йорк (США). – 1999. Ч. XXXV. – С. 33-37.

21. Hrechaniuk O. Physical Education and Sport of the Northern Coast of Black Sea in Ancient Periods // Wychowanie fizyczne i sport (Physical Education and Sport): Proceedings of the 3rd International Scientific Congress on Modern Olympic Sport. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1999. – Vol. XLIII (Supplement No 1). – P. 57-58.

АНОТАЦІЇ

Гречанюк О.О. Фізична культура Північного Причорномор'я в античний період (VI ст. до н.е.-IV ст. н.е.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання і спорту за спеціальністю 24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення, Волинський державний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2000 р.

У дисертації висвітлюються питання розвитку фізичної культури у Північному Причорномор'ї в античний період. Проаналізовано джерельну базу та наукову літературу щодо тематики, яка вивчається. Досліджено особливості системи фізичного виховання у північнопричорноморських містах. Особливу увагу приділено виявленню специфічних рис та тенденцій у проведенні атлетичних ігор на території Північного Причорномор'я. Зафіксовано взаємозв'язки античних полісів північного узбережжя Чорного моря із давньогрецьким світом у сфері фізичної культури.

Ключові слова: фізична культура, Північне Причорномор'я, система фізичного виховання, атлетичні ігри, давньогрецький світ.

Гречанюк О.О. Физическая культура Северного Причерноморья в античный период (VI в. до н.э.-IV в. н.э.). - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата наук по физическому воспитанию и спорту по специальности 24.00.02 - физическая культура, физическое воспитание разных групп населения, Волынский государственный университет имени Леси Украинки, Луцк, 2000 г.

В диссертации освещаются вопросы развития физической культуры в Северном Причерноморье в античный период. Проанализированы источники и научная литература относительно тематики, что изучается. Исследованы особенности системы физического воспитания в севернопричерноморских городах. Особое внимание уделено выявлению специфических черт и тенденций в проведении атлетических игр на территории Северного Причерноморья. Зафиксированы взаимосвязи античных полисов северного побережья Черного моря с древнегреческим миром в сфере физической культуры.

Ключевые слова: физическая культура, Северное Причерноморье, система физического воспитания, атлетические игры, древнегреческий мир.

Hrechaniuk O.O. Physical culture of the Northern coast of the Black Sea in ancient period (VI century BC-IV century AD). – Manuscript.

The thesis for obtaining the scientific degree of the candidate of sciences in physical education of different groups of population. Volyn' State University named after Lesia Ukrainka, Lutsk, 2000.

The questions of development of physical culture on Northern coast of the Black Sea in the antique period are being researched in the thesis.

Aim of research - to discover peculiarities of the development of physical culture on the territory of the Northern coast of the Black Sea in the antique period.

Chronological frameworks of research cover the period from VI century BC to IV century AD, that is time of existence of the antique forms of life in cities of Northern coast of the Black Sea.

Geographical frameworks of work include region of northern coast of the Black sea: bottom territory of the Bug, bottom territory of the Dnister, North-Western Crimea, East Crimea and Kerch peninsula, Taman' peninsula.

Scientific novelty of the received results is as follows: this first special generalizing research of features of physical culture in antique cities of Northern coast of the Black Sea, on the basis of study of various sources.

The Introduction gives the description of the actuality of the problem.

The first chapter "Source study's and historiography's analysis of a problem of research of physical culture of antique Northern coast of the Black sea" includes the theoretical analysis of sources and literature used for research of development of physical culture in cities of Northern coast of the Black sea, and also study of a state of scientific research of this question.

For writing of the thesis we used archaeological, epigraphic, numismatic sources, works of ancient authors, modern domestic and foreign scientific literature concerning this theme.

The second chapter “Organization and methods of researches” covers the description of the methods and organization of research. General scientific and historical methods of research were used in the work. Specifically: method of analysis and synthesis; method of induction and deduction; system approach; historical and comparative historical methods; method of the scientific extrapolation; complex analyse of the archeological sources.

The research was carried out at interaction of several directions of a modern science: antique history, archaeology, history of culture, history of physical culture.

When preparing the dissertation chronological, problematical and geographical approaches in a statement of materials were used.

The third chapter “Features of physical education in territory of Northern coast of the Black sea in the antique period” deals with questions of organization and features of physical education in cities of Northern coast of the Black sea.

The historical sources give the bases to assert about existence of system of physical education, similar by what existed in antique Greek cities, on the grounds of the antique Northern shore of the Black Sea . The training of youth in cities of the Northern coast of the Black Sea was carried out in gymnasions under the surveillance of gymnasiarchoses (chiefs of gymnasium) and paidotribes (teachers of gymnastics). Further youth trained in ephebeia (state school of military and physical preparation) under a management of kosmetos (chief of ephebeia).

The fourth chapter “Organization and realization of athletic games in territory of Northern coast of the Black sea in the antique period”. Games on the cities of the Northern coast of the Black Sea as in Antique Greece were held in honour of the gods and heroes: Ahilles, Apollo, Hermes, Heracles and others. On grounds of Northern shore of the Black sea games were carried out in Olbia, Chersonesus and cities of Bosporian kingdom (Phanagoria, Horgippia and others).

The program of this games included: stadion race, diaulos, dolichos, wrestling, javelin throwing, also discus throwing, archery, equestrian sports and ankilomachia. All these kinds of exercises, except ankilomachia, were known and widely spreaded in Greek world during the antique period.

The most rise of athletic games in the Northern Black sea region occured in the first centuries AD. Were on peripheries of the antique world Hellenes of Northern coast of the Black sea had more steady cultural traditions, here the ideal of the citizen of classical epoch was kept for a long time.

The fifth chapter “Agonistic interconnections of antique Northern coast of Black sea with the ancient Greke world”. Cities of the Northern Black sea region did not stop economic, political and cultural connections with ancient Greek world during all period of its existence. The analysis of

epigraphic sources gives the basis to assert about existence of interrelations between parent states and its colonies as well in sports sphere.

It's quite possible that the athletes of the Northern coast of the Black Sea also took part in panhellenic games: Pythian games, Athenian Panathenaia, Athenian holiday Anakia in honour of gods Dioscurus and others. The finds of rewards that were founded over on the panhellenic competitions and the information in epigraphic sources testify it.

As the assumption, the idea of participation of foreign athletes in games, which occurred in cities of the Northern Black sea region is also being expressed.

The level of preparation of athletes from the Northern shore of the Black sea was sufficient for participation and victories in panhellenic competitions.

Key words: physical culture, Northern coast of the Black sea, system of physical education, athletic games, the ancient Greek world.